

PERSONLIGA ERFARENHETER AV UNDERVISNING OCH FÖREDRAG FÖR SVENSKA BARN OCH UNGDOMAR

Rella Platschek

Stockholm

Jag vill anknyta till vad Uri Yaari sade om alla de tvivel man har när man går till sådan här undervisning. Att jag överhuvudtaget kom att undervisa om Förintelsen berodde på att det efter Holocaust-serien i Sverige uppstod väldigt många olyckliga reaktioner bland högstadieelever ute i landet. Det började med att några punkare kom nazi-klädda till skolan morgonen efter i flera skolor, bl a i Gävle, Umeå och Luleå. De går ju ofta klädda i sådana kläder. De hade också uppträtt med sina stora motorcyklar och helt enkelt låtit makten skina omkring sig. Då fick Mosaiska församlingen i Stockholm i uppdrag att engagera vettiga barnmänniskor som kunde föreläsa och råkade ha suttit i läger eller sådana som bara suttit i läger eller sådana som bara kunde prata bra. Så enkelt var det, och så åkte vi ut. Vi, det var en ung journalist som var jude och som pratade om sina upplevelser av att vara jude i Sverige överhuvudtaget men som inte varit med om Holocaust, en kvinna från Polen som hade helt andra upplevelser än mina och så jag.

Jag vill säga att jag teoretiskt är totalt oföberedd. Jag vill också förutskicka i detta illustra och högteoretiska sällskap, att jag inte är det. Jag kommer inte heller att prata om det möjliga och omöjliga, utan jag kommer helt enkelt att berätta hur det har varit. Om hur jag har upplevt det och hur barnen har reagerat. Jag har dock några linjer. Man måste veta vad man vill med sin undervisning, och vad jag vill, inte bara i min undervisning utan även när jag träffar människor som frågar på det rätta sättet, är att tala om vad som har hänt. Jag vill berätta och berätta och åter berätta på ett språk som jag tror att människor förstår och jag tror, nej, jag tror inte, jag vet, att om man berättar om sina egna upplevelser så kan man förmedla nå-

gonting. Vad man kan förmedla är kunskap. Mina egna upplevelser kan jag inte förmedla ens till mig själv idag när jag står här mätt, tjock och belåten. Jag kommer inte ihåg hur det kändes på mitt eget skinn, hur det var att få piskrapp, och det beror på att vi människor har barriärer. Vi har skyddsmekanismer, som det heter i psykologin, för att inte minnas. Om vi inte hade det skulle vi inte finnas till. Ni vet hur vanligt det är att man bara minns det goda. Vi försöker minnas, och vi talar mycket om det här. För om två människor som har suttit i läger är tillsammans så pratar de om detta, och vi har delat den uppfattningen med många, att man bara inte kan återuppleva detta. Och hur skall man då kunna förmedla det. Men jag vill också säga att man inte utan vidare kan släppa fram lärarna att undervisa om detta. Man får vara en slags pilot. Man kan inte begära att samhällskunskapslärare, lärare i etik eller i människans historia skall kunna undervisa om detta utan att någon som verkligen har upplevt det har pratat med dem. Åtminstone den säkerheten skall man ha, att de inte sitter med en bit papper eller ett stort paket i handen.

Nå, eftersom jag är psykolog, utgår jag i hög grad från psykologiska skeenden hos människan. Jag har undervisat högstadieelever, jag har undervisat mina egna kolleger som bad mig om det, och som expert på judendomen har jag haft Morton Narrowe till hjälp. Han talade om vad det innebär att vara en religiös jude, osv. Men för övrigt handlade det hela om: Hur kunde du stå ut? Hur kunde du genomleva detta? Hur kan en människa överhuvudtaget genomleva det? Hur mycket kan man tåla? Dessa frågor fick jag jämt och ständigt av mina kamrater, och till slut sa jag: Vet ni vad, vi gör en kurs om det här. Och det gjorde vi. Kursen

gick under tre hela terminer, två gånger i veckan, och de kunde inte få nog. Sedan blev de i sin tur piloter. Mer kan man inte begära av någon, tycker jag.

När det gällde högstadieleverna var det en helt annan sak. Dit kom jag efter det att Holocaust-serien gått i TV, och jag skulle försöka lägga till rätta allt vad de hade missförstått. Det var ofantligt svårt att svara på deras frågor. Jag kommer senare att ge några exempel. Sedan har jag faktiskt också talat med förskolebarn, sexåringar, fyraåringar, men jag har naturligtvis inte undervisat dem utan vi har använt en bok. Jag jobbar också med handikappade barn. Vad jag pratar om med de här små är om att vara handikappad, att vara annorlunda, att vara jude, att vara grek, att trampas på för att man är annorlunda. Och det har givit ett fantastiskt bra resultat. I dockspel och i rollspel eller vad barnen håller på med har detta återkommit i veckor efteråt. Man har arbetat med detta problem i barngruppen utan att fröken sagt att man skulle göra det, och jag tycker att ju tidigare man börjar desto bättre. Man tål vad man kan ta emot, och det andra lämnar man åt sidan. Vi skall inte vara rädda för att barnen inte förstår. De förstår kanske inte allt vad vi säger, men de ser våra känslor, och det är väldigt viktigt att visa känslor för barnen.

Men för att återgå till det jag tyckte var mest intressant, och det var samtalen med högstadieleverna. Jag började mycket noggrant med att gå igenom de psykologiska mekanismer som gör att man är en »bödel«, och jag byggde delvis på Ofstads bok om förakt för svaghet. Hur man trycker ner de svaga och hur man böjer sig för makten. Det må vara att det inte var speciellt judiskt, men vi kom naturligtvis så småningom in på det och jag kastade ut följande frågor till samtliga klasser: »Tror ni att någon här skulle kunna vara en Hitler? Tror ni att jag, som sitter här och skall berätta för er hur jag har lidit under Hitler och hur han har låtit mörda mina föräldrar, skulle kunna vara en Hitler? Nej, sa dom. Ingen, absolut ingen skulle kunna vara en Hitler och inte jag heller. Vi kom då in på hur vi älskar att höra att vi är bra och de andra är dåliga. Antisemitismens kärna försökte jag förklara för dem utan att nämna kyrkan och det var väldigt svårt, på grund av min privata övertygelse. Men jag ville inte angripa någon. Jag kom ju som en föreläsare utifrån och jag ville inte skapa ytterligare problem för skolan. Jag ville inte komma dit och prata om att den där stackars människan har blivit slagen och hans

föräldrar mördade bara för att Jesus osv, så jag sade ingenting om det, därför att de svenska barnen inte är så religiöst medvetna. Om det hade varit i en katolsk skola så tror jag att jag hade nämnt det, men det här var en sekulariserad vanlig svensk skola, där det troligen inte fanns några religiösa barn i alla fall. Det var inga som sa att de var det. Kanske fanns någon enstaka stackare som bara satt tyst och lyssnade, jag vet inte. Men de andra pratade desto mera.

Jag gick också igenom just det här med att le uppåt och trampa neråt. Gör någon det här? Då var det en SS-klädd ung man som höll up handen och sa att han var ledare. Jag är en ledarmänniska, sa han. Han gav mig så att säga omedelbart möjligheten att börja prata om dåliga ledare, dåliga idéer som man följer därför att ledaren är stark, för att han pratar högt, för att han är vacker, för att han har en fin uniform, för att han har stor motorcykel osv osv. Vi talade om det innersta väsendet av att lyda order och vi kom naturligtvis osökt in på serien Holocaust och processerna kring Auschwitz mot dem som bara »lydde order«. Sammanfattningsvis talade vi om att antisemitismens innersta väsen är att följa makten, att följa dåliga ledare, att välja ut en grupp till vilken man kan säga att de är dåliga, för att man själv skall kunna säga att man är bra. Det finns ju alltid en relation. Jag kan bara vara bra i förhållande till någon. Man är arisk, blond, stor och stark och då måste det finnas en liten jude som är en liten rätta som man får trampa på. Och då kom det naturligtvis hela tiden frågor om hur man kan trampa på judarna som är så intelligenta och som har 35% av alla nobelpristagare (det visste de) och som är handelsmän och som är rika. Varför lät de sig trampas på, varför, varför? Vi har ju hört att judarna i världen har makten och då var det två unga män i gruppen som hade läst Sions vises protokoll. Dom var ordentligt insatta i det här.

Men vi måste ge barnen någonting på ett mycket tidigt stadium för att de skall förstå det ondas innersta väsen. Vi måste naturligtvis vara snälla mot dem för ett barn som t ex blir förföljt kommer också att förfölja, det vet vi psykologer. Det vet alla andra också även om man inte tror det. Ett barn som har blivit slaget kommer att slå, när man talar om för det att man kan slå. Det är sådana saker som jag då berättar för dessa ungdomar som är mellan 14 och 17 år. Och då berättar jag om mina egna upplevelser. Jag säger att så här kunde det vara

en dag i Auschwitz och då berättar jag kanske om en dag med selektion med appell klockan fyra på morgonen och om allt som tillhörde dagen, t ex att man stod i långa köer för att gå på toaletten. Toaletterna var byggda så att det i slutet av båda toaletterna fanns en tron och på den satt en fånge. Var och en hade fem minuter på sig och då drevs man ut. Med tanke på att nästan alla hade diarré var det naturligtvis fruktansvärt. Detta gör intryck på barn för det förstår dom. De vet hur det är att inte få bajsa och kissa färdigt, de små men även de stora, att inte få mat, att tvingas springa naken och alla andra hemska saker. Jag tycker man skall berätta det. Ni vet det, vi vet det. Men de ska känna någon som har varit med om det, att man var en väluppfostrad flicka någonstans ifrån som inte visade sig naken för en man och som tvingades springa naken inför många soldater. Jag försöker gå in på detaljer och inte hålla de stora linjerna, för då är det väldigt svårt att fångsla barn. De stora linjerna hör de väldigt mycket om i skolan, ideologier och sådant. Rent praktiskt kan jag säga att så har jag gjort. Jag har underbyggt det teoretiskt, dels psykologiskt, dels masspsykologiskt naturligtvis, och därefter gått in på den egna upplevelsen, mycket detaljerat. Sedan har jag försökt kasta ut frågor hela tiden i stil med: »Tror du att du kan bli elak? Tror du att du kan komma så långt att du skjuter på din närmaste, bara för att han är annorlunda?« Då kom det verkligen fram sanna och uppriktiga reaktioner på detta. Att man hatade utlänningar, att man också kände en jude som var väldigt rik och väldigt snål. Sedan kom man in på allt det som föregick Holocaust, alla fördomar, och det diskuterade vi.

Vad det här haft för inverkan, hur de har reagerat och vad jag har sått för frön, det vet jag inte. Men i varje fall hade de gjort en väggtidning dagen därpå och där hade de tagit upp idéerna om att inte lyda order, naturligtvis först och främst från mamma och pappa. Där börjar det. Att inte vara militärisk, att inte gå i uniform. Jag pratade mycket om uniformers förkastlighet. Att så fort man får på sig en uniform är man inte längre Kalle Pettersson utan en del av en stor massa, och då kan man göra vad som helst. Man kan inte angripa Kalle. Och sedan till frågan »Hur kunde du stå ut?« för den kom naturligtvis när jag hade berättat alla de här detaljerna. Jag sa så här till barnen: Jag vet inte om ni kommer att förstå det, men när man upplever någonting i grupp är man

inte ensam om det. Man vet att det finns många, många judar som i samma ögonblick upplever detta hemska. Vi är judar, vi håller ihop. Även om vi slåss om brödbiten så vet vi att där ute finns det människor som tycker annorlunda än Hitler. Churchill var vår Gud och vi trodde att det skulle bli en befrielse. Vi visste att det måste ta slut och vi hade ett hopp. Det var som en tyst överenskommelse mellan oss, att den, som kunde, måste överleva. (Det var också väldigt få som begick självmord). Det är en helt annan sak än när man privat har en olycka och alla är emot en. Mördaren eller den utstötta alkoholisten har kanske ingen därute som kommer att hjälpa honom när han kommer ut. Men vi visste, och det var vad jag sa till barnen, att om det här tar slut, så kommer vi att bli hjälpta, och det var därför vi stod ut med denna omänsklighet, detta onämnbara, detta fantastiska att svälta, att plågas, att inte ens ha ett namn utan bara vara ett nummer. Något annat svar hade jag inte, för jag stod faktiskt ut därför att vi hade hoppet kvar. Jag frågade dem om de trodde på att vi satt och sjöng på kvällarna, egna visor som vi hade diktat om mat och om hoppet om att vi skulle komma ut. Vi hade en visa om pannkakor, en om kroppkakor och en om fylld paprika. Vi hade det faktiskt och vi pratade mycket om mat och vi räddade oss på så sätt att vi i fantasin åt, det är den mänskliga intelligensens gåva. Men de som inte hade den gåvan längre, muselmaner som de kallades, de dog snart. Det har ju Bruno Betelheim beskrivit väldigt fint. Och igår var det någon som berättade om en man som trodde att hans hustru och barn hade lyckats fly, men när han hörde att de hade blivit dödade så föll han ihop. Han var då särbehandlad, de andra kanske fortfarande hade något hopp, men han visste.

Nu vill jag berätta någonting för er som är sant om mig. Jag fick för några dagar sedan ett brev från Essen där jag var på arbetsläger, och det var precis som om helvetet hade kommit tillbaka. I brevet som var ställt till mig på min nya adress och i mitt nya namn, läste jag: Sie sind gewesen in den Frauenaussenlager von Buchenwald in der Vorstadt Essen, Humbel Strasse, haben wir erfahren von Ihr Advokat. Vi visste inte att vi var ett Aussenlager till Buchenwald. Vi trodde att vi var trygga, men vi visste att det försvann folk då och då, och att de kremerades i Buchenwald. Men hur skall man kunna ge exakt upplysning när vi som har varit där fortfarande inte vet under vilken orga-

nisation vi stod, varför och hur. Varför visste vi ju, men inte hur. Nu plötsligt vet jag vad Buchenwald är, nu vet jag vad Aussenlager är och att vi tillhörde organisation Buchenwald, det fick jag reda på för tre dagar sen. Hade jag vetat det då hade jag kanske inte överlevt, för det var ju lika farligt som att vara ett Aussenlager till Auschwitz.

Det är sådana här detaljer som jag berättar. Vad jag uppnår vet jag inte. Däremot ger jag väldigt mycket information om böcker. Läs, säger jag, läs, kunskap kan ingen ta ifrån en. I stället för att läsa Kalle Anka, läs någonting om Holocaust, och så föreslår jag några böcker. Det finns en bok som jag alltid brukar rekommendera. Det är en bok översatt från tjeckiska, men jag har inte sett den här. Den heter *Här finns inga fjärilar*, om Teresienstadt. Den gör stort intryck på barn. Inte ens fjärilarna trivs där, därför att det inte finns något grönt att sätta sig på. Jag har också en tysk bok för tonåringar, som heter *Mein Name ist Pipel*. Pipel är

ett mycket vulgärt uttryck för penis i Tyskland. Han var homosexuellt utnyttjad och beskriver en tonårings liv i Auschwitz, en som hade privilegier, men så fort han inte hade några privilegier längre så blev han behandlad som andra. Jag vet inte om ni känner till hur de lekte med de här barnen som de alltså sedan mördade. Jag vill inte berätta det heller, men jag berättade det för ungdomarna för de behöver starka saker, och det behöver inte ni. En annan bok till är *Les jeux des enfants*. Det är en barnpsykolog som har beskrivit hur barn från Auschwitz, de få som överlevde, hela tiden i ett franskt barnläger lekte lekar från Auschwitz. De lekte gaskamrar, selektion och allt annat som de sett och upplevt. Och med vilken glädje de lekte. Där fanns alltid makthavarna inom barngruppen som fick de rätta rollerna, apropå det där att indentifiera sig med aggression. Det är lekobservation på barn mellan 12 och 15 och yngre. Hur man kan leka koncentrationläger, hur viktiga de tidiga upplevelserna är.